

Θ'.

Καὶ τίς εἶνε ὁ ἡγεμῶν, ὅποῖος τὸ ἦθος, τὸ φρόνημα, ὁ δυνάμενος νὰ κατανοήσῃ πλήρη τὴν ἀποστολὴν αὐτοῦ, ν' ἀναλάβῃ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν σχεδίων, πρὸς ὧν τὴν πραγμάτωσιν ἐγράφησαν αἱ πολιτικαὶ ὑποθέσεις τοῦ βιβλίου; Ὁ Μακιαβέλλης, μὴ ὑποχρεούμενος ν' ἀναδράμῃ εἰς τὸ ἱστορικὸν παρελθὸν τῆς ἀνθρωπότητος, ἔχει σύγχρονα παραδείγματα, ἀτινα καὶ ἐπικαλεῖται. Φραγκῖσκος ὁ Σφόρτσας καὶ ὁ Καῖσαρ Βοργίας, ὁ ἐπιλεγόμενος δούξ Βαλεντῖνος, κατέλαβον τὴν ἀνωτάτην ἐξουσίαν ἐν Ἰταλίᾳ διὰ τῆς εὐτυχίας καὶ τῆς ἰκανότητος αὐτῶν. Ὁ μὲν πρῶτος διὰ προσφυῶν μέτρων, ὑπαγορευθέντων ὑπὸ ἐκτάκτου ἰκανότητος, ἰδιώτης ὢν τὸ πρῶτον, κατέστη δούξ Μεδιολάνων. Ἐπίσης ὁ Καῖσαρ Βοργίας, ἀνελθὼν ἐπὶ τινα χρόνον εἰς τὴν ὑπάτην ἀρχὴν διὰ τῆς συνδρομῆς τοῦ ἑαυτοῦ πατρός, τοῦ Πάπα Ἀλεξάνδρου τοῦ ἕκτου, ἀλλ' ἀπολέσας αὐτὴν μετὰ τὸν τοῦτου θάνατον, εἰ καὶ κατέβαλε πάντα κόπον καὶ ἐχρήσατο πᾶσι ταῖς μέσοις, ἵνα ριζοβολήσῃ ἐν πολιτείαις, ἃς παρέσχεν αὐτῷ ἡ πολεμικὴ ἐμπειρία καὶ ἡ εὐτυχία ἄλλων.

Ὁ Μακιαβέλλης, ἀποσταλεὶς πρεσβευτῆς τῆς φλωρεντικῆς πολιτείας παρὰ τῷ Καίσαρι Βοργία καὶ διατελέσας τοιοῦτος ἐπὶ ἰκανὸν χρόνον ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ με-

λετήση ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὸν ἀποτρόπαιον ἐκεῖνον ἄνδρα, ἐν ᾧ συνοψίζεται ἡ πονηρία καὶ ἡ δολιότης τῆς ἰταλικῆς πολιτικῆς κατὰ τὸν αἰῶνα ἐκεῖνον. Φέρων οὗτος τὰς παραδόσεις οἴκου αἰμοσταγοῦς, ἐπαγωγὸς παρὰ τὰς ἐγκληματικὰς αὐτοῦ ροπὰς, συνδυάζων ἐν καταχθονίῳ ἁρμονίᾳ τὸ ἀκάθεκτον καὶ θερμὸν ἰσπανικὸν αἷμα, — διότι οἱ πρόγονοι αὐτοῦ εἵλκον τὸ γένος ἐξ Ἰσπανίας — πρὸς τὸν ὑπολογισμὸν τῆς ἰταλικῆς φύσεως, ὁ δούξ Βαλεντῖνος εἰργάσθη καθ' ἅπαντα τὸν βίον δι' ἐγκλήματος καὶ φόνου νὰ προσαυξήσῃ τὴν μικρὰν αὐτοῦ ἐπικράτειαν. Αἱ συγγραφαὶ τοῦ Μακιαβέλλη⁽¹⁾ μαρτυροῦσι κατὰ πόσον οὗτος ἐμελέτησε τὸν πολυθρύλητον ἄνδρα, ἐν δὲ τῷ ἐβδόμῳ κεφαλαίῳ τοῦ Ἡγεμόνος ὑποβάλλεται εἰς λεπτομερῆ κριτικὴν ἡ πολιτικὴ μέθοδος τοῦ υἱοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ ἕκτου.

Ὁ μελετῶν τὴν πολιτικὴν ἐνέργειαν τοῦ δουκός, παρατηρεῖ ὁ Μακιαβέλλης, κατανοεῖ, ὅτι οὗτος εἶχε καταβάλλῃ στερεὰ θεμέλια τοῦ μέλλοντος μεγαλείου· ταῦτα δὲ εἶνε ἄζια ἀναλύσεως, διότι τὸ παράδειγμα τῶν πράξεων αὐτοῦ δύναται νὰ χρησιμεύσῃ κρατίστη ὑποθήκη εἰς νεαρὸν ἡγεμόνα. Ἀλέξανδρος ὁ ἕκτος ἐπεζήτει νὰ καταστήσῃ ἰσχυρὸν τὸν υἱὸν αὐτοῦ, κατακτῶν ὅσον τὸ δυνατὸν μείζον μέρος τῆς

(1) Legazione al duca Valentino — Del modo tenuto dal duca Valentino nello ammazzare Vitellozzo Vitelli, Oliverotto da Fermo, il signor Pagolo e il duca di Gravina Orsini.

Ἰταλίας. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἦτο εὐχερές. Ἀντίπαλοι κατὰ τοιούτου σχεδίου ἠγείροντο ἐν τοῖς πρώτοις ὁδοῦς τῶν Μεδιολάνων, οἱ Βενετοὶ καὶ πολλοὶ ἄλλοι τῶν ἐν Ἰταλίᾳ ἠγεμόνων, δυσμενῶς προσβλεπόντες ἐπίφοβον ἀνάπτυξιν τοῦ οἴκου Βοργία.

Τὸ διαίρει καὶ βασίλευε εἶνε δόγμα, ἐνέχον ἐν πάσῃ ἐποχῇ σημασίαν. Ἡ πολιτικὴ τοῦ οἴκου τούτου τῶν Βοργιῶν δὲν ἠδύνατο νὰ ἐρεισθῆ ἐπὶ διαφόρου ἀρχῆς. Ὁ Πάπας Ἀλέξανδρος, θύων ἀπὸ κοινοῦ τῶν τε Θεῶ καὶ τῶ Μαμμωνᾶ, ὡς ἔπραττον συνήθως οἱ ἱεράρχαι τῆς ζοφερᾶς ἐκείνης ἱστορικῆς περιόδου, ἐν τῇ ἐπιδιώξει τῶν πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς δυνάμεως τοῦ υἱοῦ μεγαλουργῶν αὐτοῦ σχεδίων, ἐφήρμοσε τὴν ἀρχὴν ταύτην. Καὶ ἐν πρώτοις ἐπεδίωξε τὴν καταστροφὴν τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ καταστῆ εὐχερῶς κύριος μέρους χωρῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐπικρατείας. Πρὸς τοῦτο δὲ προσείλκυσε πρὸς ἑαυτὸν τοὺς Βενετούς, προθυμους, ἔνεκα ἄλλων ἀφορμῶν, νὰ ἐπιτρέψωσι τὴν εἴσοδον τῶν Γάλλων εἰς Ἰταλίαν. Τῇ ἐπινεύσει τοῦ Πάπα, εἰσῆλθεν ὁ Βασιλεὺς τῆς Γαλλίας εἰς τὴν χώραν ταύτην, εὐθὺς δ' ὡς κατέλαβε τὰ Μεδιόλανα, ἐζήτησε παρ' αὐτοῦ ὁ ἅγιος πατὴρ συνδρομὴν πρὸς κατάληψιν τῆς Ρωμανίας. Καὶ δὲν ἠρκέσθη μόνον εἰς τοῦτο, ἐπεθύμει νὰ προβῆ κατακτῶν· ἀλλ' ἐπειδὴ ἐφοβεῖτο μὴ παρεμβληθῶσιν αὐτῷ προσκόμματα, ἔγνω νὰ πράξῃ διὰ τῆς δολιότητος ὅτι ἠδυνάτει ἐν τῷ φανερῷ. Τῷ τρόπῳ τούτῳ ἐσαγήνευσε

τὴν ἐν Ρώμῃ ἰσχυρὰν οἰκογένειαν τῶν Ὀρσίνῃ, ὑπισχνούμενος φιλίαν, ἀλλ' ἀθετήσας τὰς ὑποσχέσεις, κατέστρεψεν αὐτούς. Τοιαύτη ἐπιβουλὴ καὶ προδοσίᾳ χρώμενος ὁ Καῖσαρ Βοργίας, κατέστη ἀπόλυτος δυνάστης τῆς Ρωμανίας καὶ τοῦ δουκάτου Οὐρβίνου.

Δὲν σταματᾷ μέχρι τοῦ σημείου τούτου ἡ φιλοδοξία τοῦ ἀνδρός, ἔβαινε περαιτέρω· ὁ δὲ Μακιαβέλλης ἐξακολουθεῖ ἀναπτύσσων ὡς ἀκολουθῶς τοὺς τρόπους, οἷς ἐχρήσατο πρὸς ἐπίτευξιν τῶν σκοπῶν αὐτοῦ.

Ἐν Ρωμανίᾳ καταστάς δυνάστης ὁ Καῖσαρ Βοργίας, παρετήρησεν, ὅτι αὕτη ἐδεσπόζετο ὑπ' ἀναξίων μεγιστάνων, ληστευόντων μᾶλλον ἢ κυβερνώντων τὸν λαόν, καταστᾶσα ἕρμαιον πάσης ληστείας καὶ κακοπραγίας. Ἴν' ἀποδείξῃ δὲ εἰς τοὺς νέους ὑπηκόους αὐτοῦ, πόσον ἢ προτέρα κυβέρνησις ἦτο κατωτέρα τῆς ἤδη ἐγκατασταθείσης, παρέσχεν ἀπόλυτον ἐξουσίαν εἰς ἄνδρα σκληρὸν καὶ ὀρμητικόν, δούς αὐτῷ τὴν ἐντολὴν ν' ἀποκαταστήσῃ ἐν τάχει τὴν τάξιν καὶ τὴν εἰρήνην. Ἀλλ' ὁ οὐκ ἐπαρέτηρησεν, ὅτι ἡ ἀπόλυτος αὕτη ἐξουσία κατέστησεν αὐτὸν μισητόν, ἕνεκα τῶν διαπραχθεισῶν σκληροτήτων· ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει πρὸς πλήρη κάθαρσιν ἀπὸ τοῦ παρελθόντος καὶ κατάκτησιν τῶν καρδιῶν τοῦ λαοῦ, ἐσκέφθη, ὅτι συμφέρον εἶχε νὰ τιμωρήσῃ τὸν ἀποκαταστήσαντα τὴν τάξιν ἄνδρα διὰ τὰ γενόμενα ἀνοσιουργήματα. Οὕτω δὲ διέταξε νὰ θανατωθῇ μιᾷ τῶν ἡμερῶν ἐπὶ τῆς δημοσίας πλατείας. Ὁ λαὸς ἠὺχαριστήθη, ἀλλ' ἡ

τυραννία ἐγκατέστη ἀσφαλέστερον καὶ μονιμώτερον.

Ἡ ἱστορία ἐπαναλαμβάνεται ἐκάστοτε μετ' ἐλαχίστων παραλλαγῶν. Δέν λέγει ὁ Πλάτων, ἀπεικονίζων σύγχρονον βεβχίως τύραννον, ὅτι οὗτος ἐκφύεται ἐκ προστατικῆς κρίσεως; Ὁ Βοργίας, ὅπως καὶ οἱ λοιποὶ μονάρχαι τῶν αἰώνων ἐκείνων, ἐστήριξε τὴν ἐαυτοῦ δύναμιν οὐχὶ ἐπὶ τῶν πλεονεκτημάτων, δι' ὧν ἠδυνήθη νὰ καταστῆ ἀρεστός παρὰ τῷ λαῷ, ἀλλ' ἤντησεν αὐτὴν ἐκ τῆς ἀθλιότητος καὶ τῆς διαφθορᾶς τῶν ἐξ ὀνόματος αὐτοῦ δεσποζόντων τυραννίσκων, ὑποτασσόντων τὸ καθολικὸν εἰς τὸ ἀτομικὸν συμφέρον. Ἡ ἀποτύφλωσις αὕτη ἀρχόντων τε καὶ ἀρχομένων θέλει τιμωρηθῆ θάττον ἢ βράδιον. Ἡ Νέμεσις ἐπέροχεται τιμωρὸς ἀμφοτέρων.

Ἐνισχυθεὶς κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον ὁ Καῖσαρ Βοργίας ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τῆς καταληφθείσης χώρας, κατενόησεν, ὅτι ὤφειλε νὰ μεταβάλη τὴν ἐξωτερικὴν ἐνέργειαν. Πρὸς τοῦτο δέ, ἐγκαταλιπὼν τὴν φιλογαλλικὴν πολιτικὴν, ἣτις δέν συνέφερον αὐτῷ πλέον, ἀπέκλινε πρὸς τὴν Ἰσπανίαν, ἐχθρικῶς πρὸς τοὺς Γάλλους διακειμένην. Ἡ συμμαχία αὕτη ἤθελε προσπορίσῃ μεγάλα ὠφελήματα, ἂν ἔζη ἐπὶ τινος χρόνον Ἀλέξανδρος ὁ Ἕκτος. Ἀλλ' ἀποθανόντος αὐτοῦ, ἡ κατακτητικὴ ὁρμὴ τοῦ υἱοῦ ὤφειλε κατ' ἀνάγκην νὰ ὑποχωρήσῃ.

Τὸ ἀλλοπρόσαλλον τοῦ χαρακτῆρος, ἡ ἐπιβουλή, ἡ δολιότης, ἡ βία ἀνέπτυξαν τὰ μάλιστα τὴν ἐν Ἰταλίᾳ δύναμιν τοῦ Καίσαρος Βοργία. Βεβχίως δ' αὕτη ἤθελεν ἔτι

μᾶλλον ἐπεκταθῆ, ἂν ἔζη ὁ πατήρ αὐτοῦ
 Ρωμαῖος ποντίφιξ, ἕξοχον τρέφων πρὸς τὸν
 υἱὸν στοργῆν, θαρρύνων μᾶλλον ἢ ἀναχαι-
 τίζων τὰς ἐγκληματικὰς αὐτοῦ ροπὰς. Ὁ
 Μακιαβέλλης, ἔχων ὑπ' ὄψει τὴν τότε κα-
 τάστασιν τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Εὐρώπης,
 οὐδαμῶς μέμφεται αὐτοῦ ἐπὶ τοῖς πεπραγ-
 μένοις, τοῦνκντίον δὲ ὑποδεικνύει καὶ ἄλ-
 λους πρὸς μίμησιν. Ὁ θέλων, λέγει, νὰ ἐξα-
 σφαλισθῆ ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν, νὰ κερδίσῃ φί-
 λους, νὰ θρηνμβεύσῃ διὰ τῆς ἰσχύος ἢ τῆς
 ἀπάτης, νὰ προσκτήσῃται τὴν ἀγάπην καὶ
 τὸν φόβον τοῦ λαοῦ, τὴν πίστιν καὶ τὸν
 σεβασμὸν τοῦ στρατοῦ, νὰ ἐξοντώσῃ τοὺς
 δυναμένους ἢ ἐπιθυμοῦντας νὰ καταστρέ-
 ψωσιν αὐτόν, νὰ συγκρατήσῃ τὴν φιλίαν
 τῶν μοναρχῶν, ἄς λάβῃ πρότυπον τὸν ἄν-
 δρα τοῦτον.

Βεβαίως δὲν θυμάζει τὸν τοιοῦτον ἄν-
 δρα, οὐδ' ἐνθουσιᾷ ἐπὶ πράξεσιν, ἄς κατα-
 δικάζει ἀμετακλήτως ἢ ἠθικῆ, μόνον δὲ ἢ
 πολιτικῆ ἀνάγκῃ ἐπιβάλλει ἐν ἐποχαῖς με-
 γάλων κοινωνικῶν ἢ πολιτικῶν ἀναστα-
 τώσεων. Ὁ ἀνὴρ οὗτος δύναται νὰ χρησι-
 μεύσῃ ὡς ὄργανον ἐκτελέσεως ὠρισμένης
 ἱστορικῆς ἀποστολῆς ἔθνους τινός, διότι
 δὲν δύναται νὰ ὀνομασθῆ ἐνάρετος ὁ σφά-
 ζων τοὺς συμπαλίτας, ὁ προδίδων τοὺς φί-
 λους, ὁ ἀπίστος, ὁ ἀνοικτίρμων. Πάντα
 ταῦτα ἄγουσιν εἰς τὴν ἀρχήν, ἀλλ' οὐχὶ
 εἰς τὴν δόξαν.

Ὁ σκοπὸς ἰδοῦ τὸ πᾶν· τὰ δὲ μέσα θέ-
 λουσι κριθῆ ἐκ τῆς ἐπιτυχίας. Οἱ τε σύγ-
 χρονοι καὶ οἱ μεταγενέστεροι, ἔχοντες ὑπ'
 ὄψει τὰ πράγματα, τὰ περισθέντα ὠφελή-

ματα ἐκ τῶν γενομένων ἀνοσιουργημάτων, ἔσονται βεβαίως ἐπιεικεῖς ἐν τῇ ἐτυμηγορίᾳ αὐτῶν. Ὁ μέγας Πέτρος, φρονεῦν τούς Στρελίτσους πρὸς ἐγκατάστασιν μονίμου τάξεως ἐν Ρωσσίᾳ, ὁ Κρόμβελλος, διαλύων διὰ τῆς βίας τὸ ἀγγλικὸν Κοινοβούλιον, καταδιώκων ἐκ τῶν μελῶν αὐτοῦ πάντα πολιτικὸν ἀντίπαλον, δὲν πράττουσι βεβαίως ἔργον σύμφωνον ὅλως πρὸς τοὺς κανόνας τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς νομιμότητος. Ἄλλ' ἡ ἐνέργεια αὐτῶν εἶνε ἐν τοιαύταις στιγμαῖς ἀναγκαία, καθ' ὅσον ἀποβλέπει εἰς αὐτὸ τὸ συμφέρον, τὴν εὐημερίαν καὶ τὴν πρόοδον τοῦ λαοῦ.

Ἡ ὑποκρισία, ἐξακολουθεῖ παρακατιῶν, πρέπει νὰ εἶνε μία τῶν πρωτίστων ἰδιοτήτων τοῦ τοιούτου ἡγεμόνος. Ὀφείλει οὗτος νὰ ἐπαγγέλληται τὸν φιλόθρησκον, τὸν ἐνάρετον, διότι ἢ τε θρησκεία καὶ ἢ ἀρετὴ εἶνε μέσα χάριν τῶν σκοπῶν τῆς κυβερνήσεως· εἶνε προσωπεῖα, ἅτινα ὀφείλει νὰ φέρῃ τις, καθ' ὅσον φρονεῖ χρήσιμον· ἀλλ' ἐν ἀνάγκῃ δύναται καὶ ν' ἀφαιρέσῃ αὐτά. Ὁ ἡγεμὼν ἄρκυ συμφέρον ἔχει νὰ φημίζηται ἐπὶ ἀγαθότητι, ἐπὶ εὐθύτητι, ἐπὶ εὐσεβείᾳ, ἐπὶ πίστει εἰς τὰς ὑποχρεώσεις, ἐπὶ δικαιοσύνη· ὀφείλει νὰ ἔχῃ πάσας τὰς ἀγαθὰς ιδιότητας, ἀλλ' ὅποτεν ἡ ἀνάγκη τὸ καλέσῃ, πρέπει νὰ εἶνε κύριος ἑαυτοῦ, ἀναπτύσσει τὰς ἐναντίας· καὶ τοῦτο πρὸς τὸ συμφέρον τῆς συντηρήσεως. Ὁ κόσμος ἐν γένει βλέπει τὸν ἄνθρωπον, ὅποιος εἶνε κατὰ τὸ φαινόμενον, οὐχὶ δὲ ὅποιος εἶνε πράγματι. Τὸ σπουδαιότατον εἶνε ἡ ὑποστήριξις αὐτοῦ ἐν τῇ ἀρχῇ· τὰ δὲ μέσα θέ-

λουσι κριθῆ ἀείποτε ἔντιμα καὶ θέλουσιν ἐπευφημηθῆ ὑπὸ πάντων. Διότι ὁ χυδαῖος μόνον τὴν ἐπιφάνειαν παρατηρεῖ τῶν πραγμάτων, κρίνων αὐτὰ ἐκ τῆς ἐπιτυχίας.

Πρὸς ἐξασφάλισιν ἐπίσης ἑαυτοῦ ὁ ἡγεμὼν δὲν πρέπει νὰ διστάζη, χρώμενος παντὶ μέσῳ σκληροτήτων. Ἡ χρῆσις αὕτη, κατὰ τὸν Μακιαβέλλην, δύναται νὰ εἶνε διττὴ — ἀγαθὴ ἢ κακὴ χρῆσις σκληροτήτων (*Cru-delta male o bene usate*). Καὶ ἀγαθὴ μὲν χρῆσις εἶνε ἐκείνη, ἣτις ἅπαξ τελεῖται ἐκ τῆς ἀνάγκης τῆς ἀσφαλείας, οὐδὲ διαπράττεται βραδύτερον, καὶ τοῦτο πρὸς τὸ συμφέρον τῶν ὑπηκόων. Κακὴ δὲ χρῆσις εἶνε ἐκείνη, ἣτις κατ' ἀρχὰς μὲν σπανίως συμβαίνει, σὺν τῷ χρόνῳ δὲ αὐξάνεται μᾶλλον ἢ ἐλαττοῦται. Ἐντεῦθεν, συμπεραίνει, ὁ καταλαμβάνων τὴν ἀρχὴν ἡγεμὼν πρέπει ἐφ' ἅπαξ νὰ διαπράξῃ τὰς ἀπαιτούμενας ὑπὸ τῆς ἀνάγκης σκληρότητας, νὰ μὴ ἐπαναλάβῃ δ' αὐτάς, ὀριστικῶς ἐξασφαλίζων τοὺς ἀνθρώπους καὶ ἐφελκῶν τὴν συμπάθειαν αὐτῶν. Αἱ δὲ ἀγαθοεργίαι πρέπει νὰ παρέχωνται κατὰ μικρόν, καθιστάμεναι οὕτω μᾶλλον ἐπαισθηταί. Πρωτίστως δὲ ἡ ἐνέργεια τοῦ ἡγεμόνος πρέπει νὰ ἐξακολουθῆ οὔσα ἀμετάβλητος εἴτε ἐπὶ τὰ χεῖρω, εἴτε ἐπὶ τὰ κρείττω, διότι οἰαδήποτε μεταβολὴ εἰς οὐδὲν ἄγει ἀποτέλεσμα. Καὶ ἂν τις ἤθελεν ἐπέλθῃ ἀγαθοεργία μετὰ προηγούμενα κακά, δὲν εἶνε ἐπωφελής, ἅτε κριθησομένη ὡς ἐξ ἀνάγκης προελθοῦσα ⁽¹⁾.

Τοιαῦται ὑποθῆκαι ἀποπνέουσιν ἀληθῶς

(1). Il Principe.

ζοφερὰν περιφρόνησιν πρὸς τὰ στοιχειωδέστατα τῶν δογμάτων τῆς τε ἰδιωτικῆς καὶ τῆς πολιτικῆς ἠθικότητος. Ὅποια ἦτο ἡ ἐποχὴ ἐκείνη, ἐν ἣ ἠδύναντο οὐ μόνον νὰ παραγγέλλωνται, ἀλλὰ καὶ νὰ διαπράττωνται τοιαῦτα ἀνοσιουργήματα; Ἀλλ' ἡ εὐθύνη τῶν τοιούτων ὑποθηκῶν δὲν ἐπιβαρύνει ἀποκλειστικῶς τὸν φυσιολογικὸν ἢ μᾶλλον παθολογικὸν παρατηρητὴν τοῦ ἡγεμόνος· εὐθύνει τὴν ἐποχὴν, αὐτὴν τὴν ἐκκλησιαστικὴν παμβασιλείαν τοῦ Πάπα, ὅστις οὐ μόνον κρύφα ἐτύγγανεν εἰς τῶν πρωτίστων ἀντιπροσώπων τῆς τοιαύτης στυγεραῆς πολιτικῆς, ἀλλὰ καὶ δημοσίᾳ, *inibi et orbi*, διένεμε τὰ περιώνυμα συγχωροχάρτια εἰς παντοίους ἀμαρτωλοὺς, ἐπισήμους καὶ ἀνεπισήμους, χάριν ἀργυρίου. Κατ' αὐτοὺς ἐκείνους τοὺς χρόνους ἕτερος ἀνὴρ, φέρων τὸ ράσον τοῦ μοναχοῦ, γραμματεὺς καὶ σύμβουλος τῆς βενετικῆς πολιτείας, ὁ *Fra Paolo Sarpi*, ἱστορικὸς ἄμα, ὡς ὁ Μακιαβέλλης, ἀλλὰ καὶ πολιτικὸς θεωρητικὸς, ὡς ὁ συγγραφεὺς τοῦ Ἠγεμόνος, κηρυχθεὶς καὶ οὗτος πολέμιος τῆς παπικῆς ἐξουσίας, ἣν ἐθεώρει ὑπεύθυνον τῆς κακοδαιμονίας, εἰς ἣν ἀπὸ πολλῶν αἰώνων διετέλει ἡ Εὐρώπη, καὶ κατ' ἐξοχὴν ἡ Ἰταλία, μεριμνῶν δὲ περὶ τῶν συμφερόντων τῆς ἰδίας πατρίδος, τῆς Βενετίας, ἥς ἐτάχθη λειτουργός, δὲν ἐδίσταζε νὰ παρέχη ἀνοσιωτέρας ἔτι νουθεσίας πρὸς ἐπίτευξιν ἐπιδιωκομένου σκοποῦ. Ἐγραψε βιβλίον, ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν καταδικαστέον, ἔχων ὑπ' ὄψει τοσοῦτον τὴν σωτηρίαν τῆς Ἰταλίας, ὅσον τὴν ἐνίσχυσιν τῆς βενετικῆς ὀλι-

γαρχίας. Εἶνε ἡ ἐξωτερικὴ ἀποτύπωσις τῆς διοικήσεως τῆς πολιτείας τῶν Δέκα. Ἀναγνώσκων τις αὐτὸ καταλαμβάνεται ἐκ φρίκης. Τί ἐστὶ δικαιοσύνη; πᾶν τὸ συντελοῦν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς πολιτείας καὶ τὴν συντήρησιν αὐτῆς (1).

Ὁ αὐτὸς σύμβουλος ἀποφάνεται χεῖριστα ἔτι πρὸς συντήρησιν τῶν βενετικῶν κατακτήσεων. Ἡ ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τῆς πόλεως κύπτουσα Κρήτη, ἀλλὰ μὴ πίπτουσα, καθίσταται τὸ ἀντικείμενον βδελυρᾶς σκέψεως. Ἡ βενετικὴ κυβέρνησις πρέπει νὰ προσφέρηται πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς νήσου ὡς πρὸς ἄγρια θηρία, νὰ προσπαθῆ νὰ τοὺς ταπεινώσῃ. "Ἄρτος καὶ ράβδος" τοῦτο μόνον ὀφείλεται αὐτοῖς· ἡ δὲ φιλανθρωπία ἄς ἐπιφυλαχθῆ διὰ κρείττονα περίστασιν. Τοιαύτη εἶνε ἡ ἠθικὴ κατάστασις τοῦ αἰῶνος. Ὁ ἀλλότρια νοουθετῶν, ἀξιῶν δὲ τὴν ἀποστολὴν πρακτικοῦ πολιτικοῦ ἀνδρός, κατ' ἀνάγκην θὰ ἦτο ἰδεολόγος, ἀξίος μὲν νὰ διδάσκῃ ἀπὸ σπουδαστηρίου, ἀλλ' ἀνίκανος νὰ συντελέσῃ πρὸς τι σκόπιμον.

Μεταξὺ τῶν κατηγορῶν τοῦ Μακιαβέλλη διακρίνονται ἰδίᾳ οἱ ἀπολυτόφρονες, οἱ ἀπολογηταὶ τοῦ θείου δικαίου, οἱ σύμβουλοι τῆς ἠθικῆς τάξεως. Δύνανται οὗτοι νὰ ἐκθειάζωσι τὰς θεωρίας τοῦ Hobbes, τοῦ Haller, τοῦ Demaistre, νὰ ἐπιζητῶσι τὴν διὰ τοῦ πυρὸς καὶ σιδήρου πραγμάτωσιν αὐτῶν· δύνανται νὰ θαυμάζωσι τὰ πολιτικὰ παραγγέλματα τοῦ Καρδινάλιου

(1) Opinione del padre Paolo vervita, come debba governarsi la Republica veneziana per havere il perpetuo dominio.

καὶ τῶν ἐπευφημιῶν τῆς ἱστορίας, ἐν ᾧ τὸ ναυαγῆσαν πολιτικὸν ὄνειρον τοῦ Ἡγεμόνος παρεδόθη εἰς τὸ ἀνάθεμα τῆς ἀνθρωπότητος, δίκην Ἐφιάλτου, δυναμένου δῆθεν νὰ ταραξῆ τὸν ἐνάρετον ὕπνον λαῶν τε καὶ κυβερνήσεων! . . .

Αἱ δημοκρατικαὶ ροπαὶ τοῦ Μακιαβέλλη καὶ τὸ ὑπὲρ τοῦ λαοῦ διαφέρον αὐτοῦ καταδεικνύνται ἔτι μᾶλλον ἐν τῷ ἐνάτῳ κεφαλαίῳ τοῦ Ἡγεμόνος. Δύναται οὗτος νὰ καταλάβῃ τὴν ἀρχὴν εἴτε διὰ τῆς εὐνοίας τοῦ λαοῦ, εἴτε διὰ τῆς τῶν μεγιστάνων. Καὶ καταλαμβάνων μὲν αὐτὴν τῇ συνδρομῇ τῶν μεγιστάνων, ἔχεται αὐτῆς μετὰ μείζονος δυσχερείας, ἢ ὅ διὰ τῆς τοῦ λαοῦ ἐπικουρίας καταλαβὼν αὐτὴν· δυσχερῶς δύναται νὰ ἐπικρατήσῃ τῶν πρώτων, ὧν πολλοὶ θεωροῦσιν αὐτὸν ὅμοιον· ἐνῶ ἐλάχιστοι ἐκ τοῦ λαοῦ ἀμφισβητοῦσι πρὸς αὐτὸν τὰ πρωτεῖα. Αἱ δὲ ροπαὶ τοῦ λαοῦ ἐν γένει εἶνε ἐντιμότεραι τῶν ροπῶν τῶν μεγιστάνων, ρεπόντων πρὸς καταπιέσεις, ἐνῶ ὁ λαὸς ἐπιθυμεῖ μόνον νὰ μὴ καταπιέζηται. Σοφὸς ἡγεμὼν ἄρα ὀφείλει νὰ διατελῇ ἐν ἀρμονίᾳ πρὸς τὸν λαόν, ἠναγκασμένος νὰ συζῆ ἀείποτε μετ' αὐτοῦ, ἐν ᾧ δύναται νὰ δυναστεύῃ κάλλιστα καὶ ἄνευ τῶν αὐτῶν μεγιστάνων, δυναμένων νὰ ἐγκαταλίπωσιν αὐτὸν τάχιστα ἢ καὶ νὰ προσβάλωσι. Τοῦναντίον ὁ λαός, πύχαριστημένος ἐκ τοῦ ἡγεμόνος, διατελεῖ ἀείποτε πιστὸς καὶ ὑπήκοος.

Ἡ δημοκρατικὴ αὕτη ιδέα ἀμυδρῶς ἔτι διατυποῦται, ἀλλ' εἶνε ἀξία προσοχῆς. Πολλαχοῦ τῆς Εὐρώπης ἡ Μοναρχία εἶχε

κατανοήση ἤδη, ὅτι οὐδὲν δύναται νὰ κη-
 τορθώσῃ, εἴτε ὑπὲρ ἑαυτῆς, εἴτε ὑπὲρ τοῦ
 συνόλου, τῇ συμπράξει τῶν μεγιστάνων.
 Ἐκ τῆς ἀρχῆς δὲ ταύτης ἐπήλθον αἱ ἐπα-
 ναστάσεις ἐκ τε τῶν ἄνω καὶ ἐκ τῶν κάτω
 κατὰ τὴν τελευταίαν κοινωνικὴν καὶ πολι-
 τικὴν περίουδον τῆς εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας.
 Ἀπόλυτοι μονάρχαι ἢ δημοκρατικοὶ δικτά-
 τορες—ἐκαστος κατὰ τὰς ἰδίας σκέψεις καὶ
 τὰς περιστάσεις—ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Μα-
 κιαβέλλα καὶ βραδύτερον ἔτι, πλήττοντες
 θανασίμως τὴν τιμαριοκρατίαν τοῦ μέσου
 αἰῶνος, παρακωλύουσιν τὴν ἱστορικὴν πρόο-
 δον τοῦ ἀνθρώπου, οὐδένα δ' ἔχουσιν πλέον
 λόγον ὑπάρξεως ἐν τῇ ἀρχομένῃ ἀλλοιώσει
 τοῦ κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ τῆς Εὐρώπης,
 ἐν τῷ λαῷ ἐζήτησαν τὸν ἰσχυρότατον πα-
 ράγοντα καὶ τὸ στερεώτατον θεμέλιον τῆς
 πολιτικῆς ἰσχύος. Ἀληθῶς ἐν πάσῃ πε-
 ριόδῳ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἡ ἰδέα τοῦ
 λαοῦ τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου, εἶνε ἡ ἐξάρ-
 χουσα ἐκπολιτιστικὴ ἰδέα, ἡ δὲ συνείδη-
 σις αὐτοῦ εἶνε ἡ ἀείρρους καὶ ἀθάνατος
 κρήνη, ἀφ' ἧς ἐκπέμπονται πανταχοῦ τὰ
 ζεῖδωρα νάματα, τὰ διαρρέοντα τὸν ἀγρὸν
 τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς εὐημερίας.